

Проф. В. П. РИБИНСЬКИЙ
(наук. співробітник У.А.Н.).

З ІСТОРІЇ ГЕТТА В КИЇВІ.

Історія київського гетта являє сторінку, цікаву як для історії власне жидів, так і для історії старого Київа¹⁾. Ідея гетта в Київі повстала в надрах місцевих канцелярій, місцева влада довго захищала її перед міністерством, що цій ідеї не спочувало, й, нарешті, в дні славнозвісного Бібікова вона перетворилася в форму закона дня 18 листопада 1843 р. про встановлення в Київі двох заїздів для жидів. Утворення гетта в Київі було, звичайно, тільки окремий момент у загальній політиці миколаївського режиму в жидівській справі; але момент цей може особливо яскраво характеризувати цю політику.

Року 1827 2 грудня видано „высочайшаго“ наказу, що зовсім забороняв жидам постійно перебувати в Київі²⁾. Спочатку, як відомо, через клопотання здійснювати цього наказу відкладали, і тільки р. 1835 д. 11 січня затверджено положення Комітету Міністрів, що наказувало після 1 липня того року вжити рішучих заходів до „выводу“ тих жидів, котрі залишилися-б у місті³⁾. Але тогочасні жидикапіталісти відогравали вже таку значну роль в економічному житті Київа й були такі потрібні люди (адже саме тоді розпочалося в Київі великі будівлі), що здійснити цілком зазначеного наказу було не можна, і уряд мусів сам піти на поступки. Р. 1835 8 грудня видано „высочайшаго“ наказу, що дозволяв жидам брати участь у торгах у Київському Кріпосному Комітеті на постачання різних речей, отже дозволяв і жити жидам у Київі. Кріпосний Комітет широко скористувався з послуг жидівських капіталістів, і через те, не вважаючи на „высочайшаго“ наказу про „вивід“ жидів вони могли

¹⁾ Цю статтю написано на підставі документів Архіву Київського Генерал-Губернатора. Головний матеріал, що стосується до історії жидівських заїздів у Київі, міститься в справі р. 1851 № 1158 (поліційної частини), а так само в справі Київського Губерського Правління № 49983(736). З літератури справи можна зазначити тільки короткі й неточні уваги в статті Ю. Г. „Кієвъ“ Еврейская Энцикл. т. IX, 521—522) та скількись документів, що видав з невеликою приміткою І. В. Галант („Еврейск. Стар.“ 1913, квітень-червень, стор. 264 й дд).

²⁾ Ле ван да, Полный хрон. сборникъ законовъ касающ. евреевъ, 1874, № 165.

³⁾ Ле ван да, № 207, 231, 271. Архивъ Кіевск. Генер.-Губ. р. 1836 (поліц. частина), й далі, № 212, ч. I.

залишитися в Києві. Окрім того, загальним положенням про жидів з дня 13 квітня р. 1835 разом з заборною постійно перебувати в Києві дозволено їм тимчасово перебувати — „для прийняття наслідства, для отысканія правъ собственности, для торговыхъ дѣлъ, также по мастерству и ремеслам“¹⁾.

Але кийська влада, — відбиваючи в цій справі погляд кийських християнських капіталістичних кіл, — більше спочувала наказові, що не допускав жидів у Київ (1835 р. 11 січня). Тому вона вживала всіх заходів, щоб перешкодити жидам оселитися в Києві. Вже в червні р. 1836 Губерське Правління заходилося перевіряти право на прожиття жидів і наказало поліцмайстрові „доставить вѣдомость всѣмъ проживающимъ въ Києвъ евреямъ, съ указаніемъ, по какому паспорту каждый изъ нихъ проживаетъ и по какому дѣлу прибыль“. Разом з тим поліцмайстрові особливо одзначувано, що для тимчасового перебування в Києві жидам не досить плакатних пашпортів або посвідчень міських і земських поліцій, ба потрібні особливі дозволи начальників губернь²⁾. Поліцмайстер і собі звертав увагу на те, що в Києві багато жидів: 1) багато з них живуть з посвідками Кріпосного Комітету й до нього не з'являються; 2) жиди-візники, що надїжджають до Києва в великій кількості, зівсиди прохають у нього дозволу залишитися в Києві на кілька день; 3) багато жидів, проживаючи на байдаках і сплавах, просто приходять до міста з записками офіцерів водного управління; 4) в найближчих до Києва містечках і селах живе дуже багато жидів і вони що-дня бувають у місті. Поліцмайстер прохав указівок, як йому треба поводитися що-до жидів, зважаючи на закон, що забороняє жидам перебувати в Києві. Губерське Правління підтвердило поліцмайстрові стежити за тим, щоб жадним способом не мали в Києві постійного перебування ті жиди, котрі крамарюють, кравцюють і т. ин.

Незабаром (26 вересня р. 1836) генерал-губернатор наказав із 42 прикажчиків і повірених підрядчиків залишити тільки по 2 на кожного з 17 підрядчиків, а решту негайно вислати з Києва. При цьому генерал-губернатор підтверджував і попередній наказ про суворий догляд за недопущенням жидів у Київ³⁾. Але поліція скаржилася на те, що ці накази важко виконувати, між иншим, через те, що жиди, приїжджаючи до міста, стають у домах, їм відомих, та й ховаються там від поліції⁴⁾. Все це примусило кийського генерал-губернатора Переверзева 8 жовтня року 1836 скласти особливі правила для догляду над жидами. Ці правила забороняли жидам приїжджати в Київ польовими дорогами й вимагали, щоб вони вїжджали в місто через рогатку, а якщо порушать ці правила, то загрожувано їм висланням під вартою. Для догляду на рогатках за

¹⁾ Справа № 212, арк. 1—2.

²⁾ Справа № 212, арк. 1—2.

³⁾ Там-же, арк. 7 і д.

⁴⁾ Арк. 12.

тими жидами, що приїжджають і відїжджають, проєктовано встановити посаду поліційних доглядачів із унтер-офіцерів з платнею від 120 до 250 карб. з тим, щоб для Васильківської, Житомирської та Йорданської рогаток доглядачів призначувано за вибором старшого поліцмайстра, а на Дніпрянській ці обов'язки виконував доглядач мосту. Щоб зосередити догляд за жидами в певних місцях, губернатор проєктував завести в Києві особливі заїзди під назвою „еврейскихъ подворьевъ“. Малося на думці заснувати 5 заїздів — чотири в Печерській частині та 1 в Подільській, а підчас контрактів ще один додатковий у Подільській частині. Кожне подвір'я треба було здавати з торгів в оренду на термін од одного до трьох років, причім орендувати їх могли тільки християни. Від квартирування в заїздах звільнювано підрядників Кріпосного Будівельного Комітету й інших осіб, — через важливі причини та за дозволом од військового губернатора. Жиди, що прибували хоч на дуже короткий час, мусіли мали дозвіл од губернатора в формі друкованого білета: всякий, хто не мав білета, підлягав негайному висланню. Киянам під загрозою штрафу забороняли давати пристановище жидам. Так само проєктували заборонити жидам постійно чи тимчасово проживати на землях, належних Києву, і в тих селах, що були від Києва ближче, як на 10 верстов. За проєктом треба було складати списки всіх жидів, що надїжджали до Києва, і що-тижня подавати його губернаторові ¹⁾.

Геңерал-губ. Гур'ев дня 17 жовтня р. 1836 подав міністрові внутрішніх справ на затвердження проєкта про урядження жидівських заїздів ²⁾. Але міністр на цей раз не ухвалив проєкта, бо „по многочисленности приѣзжающихъ въ Кіевъ евреевъ и соединяющейся въ немъ промышленности, предполагаемая для наблюдения за евреями мѣры, какъ для губернскаго начальства обременительны, такъ и для самихъ евреевъ стѣснительны“. „Учреждение въ Кіевѣ особыхъ еврейскихъ подворьевъ“, писав міністр, „едва ли принесетъ желаемыя выгоды, ибо в. с. и сами изволите согласиться, что неудобно было бы заставитьъ всѣхъ вообще приѣзжающихъ въ Кіевъ евреевъ жить въ сихъ подворьяхъ; при томъ, отдача сихъ послѣднихъ въ откупъ съ торговъ возвысивъ цѣну за право содержания, долженствовала бы упадать на плату за наемъ въ сихъ подворьяхъ квартиръ и стѣснить тѣмъ нуждающихся въ нихъ евреевъ“. Міністр взагалі не вважав за потрібне заводити які-небудь нові правила про догляд за жидами й гадав, що досить тільки „подтвердить объ этомъ полиціи“, а також і домовласникам, щоб вони не давали пристановища жидам ³⁾.

Але київський генерал-губ. уважав за потрібне захищати перед міністром свого проєкта, зазначаючи, що він не тільки забезпечує виконання закону про жидів, а й оберегає самих жидів од усяких невігод. Зокрема, генерал-губ. особливо енергійно обстою-

¹⁾ Арк. 14.

²⁾ Арк. 14.

³⁾ Арк. 30.

вав ідею особливих жидівських заїздів. „Учреждение пяти особыхъ еврейскихъ подворьевъ“, писав він 27 квітня 1837 р., „не только не сопряжено ни съ какимъ для евреевъ принужденіемъ, но напротивъ, такъ сообразно будетъ съ собственнымъ ихъ желаніемъ, изъ явленнымъ въ поданныхъ миѣ просьбахъ, и во многихъ отношеніяхъ для нихъ полезно, ибо кромѣ того, что таковое учреждение согласно съ духомъ ихъ религіи и образомъ жизни, соединяющихъ ихъ по мѣрѣ возможности въ одинъ пунктъ, оно принесетъ и ту еще важную выгоду, что всякій приѣзжающій еврей не будетъ заботиться и терять времени на присканіе квартиры въ городѣ... но прямо находитъ можетъ для себя пристанище въ одномъ изъ своихъ подворьевъ, имѣя тамъ же и все удобство къ жизни по существованію въ подворьяхъ еврейской кухни“.

Генерал-губ. далі підкреслював потребу заборонити жидам жити в смузі на 10 верстов од Київa, бо це дає їм „всѣ возможности проникать въ городъ почти ежедневно, нанося тамъ, хоть въ меньшей степени, вредъ, для отвращенія коего воспрещено имъ здѣсь постоянное пребываніе“.

Що-до урядження посади доглядачів на рогатках генерал-губ. звертав увагу на те, що взагалі „въ виду большого стеченія народа“ в Києві потрібне „особое наблюденіе въ политическомъ отношеніи“. Наприкінці генерал-губ. ще раз рекомендував свої правила, зазначаючи, що вони оберегатимуть законні права жидів і „послужать, вѣроятно, евреямъ и чиновникамъ полицейскимъ къ отвращенію отъ всякаго посползновенія к злоупотребленіямъ, и тѣмъ самымъ они послужить должны не къ стѣсненіямъ, но къ свободному пребыванію въ Києвѣ евреевъ, облегчая и надзоръ гражданскому начальству“¹⁾.

Відповідь на це повторне клопотання київської влади про урядження окремих заїздів для жидів одержав уже наступник графа Гур'єва Бібіков (дня 18 січня 1838 р.). Міністр, відповідаючи взагалі не досить виразно, як і раніше, явно не спочував ідеї про окремі жидівські заїзди й гадав, що для жидів достатні загальні заходи поліційного догляду „на точномъ основаніи предписанныхъ въ законѣ правилъ“ і що ці заходи цілком залежать од „непосредственнаго усмотрѣнія ближайшаго начальства“²⁾.

Тимчасом, київська влада, як сама вона визнавала, звичайними заходами догляду не могла здійснити закон про жидів, — звичайно тому, що закон ішов проти життя. „За всѣмъ стараніемъ, писав 2 грудня р. 1838 старший полицмайстер, объ искорененіи прожительства въ Києвѣ евреевъ, не имѣющихъ на то законнаго права, я не могу достигнуть желаемаго успѣха, ибо Комитетъ о построеніи зданія университета выдаетъ многимъ на пребываніе здѣсь свидѣтельства... При чемъ долгомъ считаю доложить В. В-ству, что

¹⁾ а. 36. ²⁾ а. 49.

въ Печерской части г. Кіева до такой степени размножилось число проживающихъ евреевъ, какъ жительствоуютъ здѣсь цѣлыми семействами, что почти равняется числу обывателей христіанъ¹⁾.

Тому, напевно, знову впливла ідея заїзду для жидів, що її двічі заперечувало міністерство, і почалися клопотання за її здійснення. Авторитетному Бібікову пощастило, нарешті, переконати міністерство в доцільності цієї ідеї, і дня 23 листопада р. 1843 затверджено положення Комітету Міністрів про дозвіл для жидів приїжджати до Київа. Це положення „для сосредоточенія полицейскаго надзора за приїзжающими въ Кіевъ евреями“ уряджувало два заїзди для жидів: один у Печерській частині та один у Подільській²⁾. Дня 1-го серпня р. 1844 це положення змінено так, що „согласно предложенію мѣстнаго начальства“ наказано було завести заїзд для жидів замість Печерської частини в Либедській частині міста³⁾.

Положення р. 1843-го встановлювало й взагалі правила для приїзду жидів до Київа. Дозволялося приїжджати жидам до Київа: а) щоб, коли їх найняли христіяни, привозити харчі; б) щоб возити пасажирів; в) для закупівлі різних матеріялів; г) для приставки виробів свого майстерства й отримання за них грошей. Термін перебування жидів у Київі обмежено одним днем і за дозволом од губернатора можна було протягти до трьох днів. Вїжджаючи до міста, жид мав був біля рогатки здобути білета на одну добу од доглядача над рогаткою. Коли виявляли в місті жида без білета або з простроченим білетом; то їх карано громадськими роботами в одному з повітових міст на Київщині — першого разу на тиждень, другого разу — два тижні; хто попався третій раз, підпадав під дію 31-ої та 278-ої ст. статута про пашпорти та втікачів. „Положення“ запроваджувало стягання штрафів за переховування безбілетних або з простроченими білетами та за незаявку поліції про тих, що приїжджають і виїжджають; штраф запроваджено й для тих домовласників, „которые будутъ приниматьъ къ себѣ въ дома для квартированія болѣе или менѣе продолжительно приїзжающихъ въ городъ евреевъ“. Крім того, Положення наказувало губернаторові мати найсуворіший догляд за вчинками доглядачів на рогатках, щоб запобігти всяким несправедливим утискам і здиствам, коли видають жидам білети, або щоб дозвіл їм короткочасного приїзду до Київа не обертався на „продолжительное тамъ сихъ людей праздношатаніє“.

Положення доповнено інструкцією, що видав Бібіков місцевій владі, і кондиціями, що їх складено для орендарів заїздів.

Інструкція для доглядачів на рогатках містила в собі такі шість пунктів: 1) „При вѣздѣ въ городъ смотритель долженъ требовать отъ каждаго приїзжающаго еврея законный письменный видъ, записать оный въ книгу подъ № 1, выданную Губ. Правленіемъ, и съ воз-

¹⁾ а. 61. ²⁾ Леванда, Полный хронол. сборникъ законовъ и положеній, касающихся евреевъ, 1874, № 481. ³⁾ Леванда, № 498.

вращенієм онаго предьявителю, выдать ему суточный билетъ по установленной формѣ съ отмѣткой о томъ по той же книгѣ. Прим. „Приѣхавшимъ отъ полуночи до полудня на билетъ писать, что они приѣхали утромъ, приѣхавшимъ послѣ полудня до полуночи писать, что они приѣхали вечеромъ. 2) При выдачѣ билета смотритель внушаетъ получившему оный еврею, дабы въ тотъ же день явился онъ съ симъ билетомъ въ полицію и, если имѣетъ надобность въ городѣ болѣе сутокъ, то испросилъ бы отсрочку на пребываніе въ немъ не далѣе, впрочемъ, 3-х сутокъ, отъ начальника губерніи, а тѣ евреи, которые ѣдутъ на продолжительное время, на основаніи 286 ст. 14 т. Св. Зак. испрашивали бы для себя особый билетъ отъ полиціи установленнымъ порядкомъ. 3) Если кто изъ приѣзжающихъ не представить законнаго письменнаго вида, такового въ городъ не пускать. 4) При выдачѣ евреямъ суточныхъ билетовъ не дѣлать имъ никакихъ стѣсненій подѣ строгую за неисполненіе сего отвѣтственности и, притомъ, обращаться съ ними прилично; билеты выдавать по порядку прибытія каждаго къ заставѣ, начиная съ приѣзда прибывшихъ, безъ малѣйшаго задержанія, и наблюдать, чтобы билеты сіи выходили одинъ за другимъ по порядку слѣдующихъ и означенныхъ на немъ номеровъ. 5) При выѣздѣ изъ города каждаго еврея смотритель обязанъ требовать отъ него суточный билетъ, который ему данъ при выѣздѣ въ городъ, или тотъ билетъ, по которому евреи жили въ Києвѣ продолжительное время, затѣмъ записать по кн. № 2 время ихъ выѣзда и отмѣтивъ о томъ на самыхъ билетахъ, передавать оныя ежедневно въ полицію. 6) Тѣхъ евреевъ, у которыхъ при выѣздѣ окажутся просроченные билеты, не выпуская изъ города, отсылать въ полицію, ведя имъ особый списокъ* ¹⁾. Разом з інструкцією про в'їзд жидів до Київа виготовлено умови відкупу заїздів, утримання їх і такси за приміщення й продукти.

З тих справ, що ми розглянули, видно, що на перше шостиріччя жидівські заїзди було здано на утримання київському купцеві Калганову за 1300 карб. на рік. Потім Калганов відступив право відкупу купцеві Сєдову та міщ. Мартинюкові, з них перший відступив свої права купцеві Бернерові.

Як зминули перші шість років київського гетта, ми не можемо сказати, бо документів з цього періоду у нас не було під руками. З пізніших документів видно, що одкупниця Григор'єва, що взяла в одкуп заїзди р. 1851-го, коли виправдувалась за порушення контракту, то, звичайно, показувала на те, що її попередники, Бернер і Мартинюк, мали з жидів великі прибутки, що вони завсїди порушували правила про перебування жидів і навіть розбестили їх, і що тільки вона, Григор'єва, прийнявши до завідування заїзди, відхилила

¹⁾ Справа Архіва Ген.-Губ. Поліц., р. 1851, № 1158, ч. I, арк. 186—187.

всі полегкості на користь жидам, що їх допускали попередні господарі, звичайно, не без відому поліції¹⁾.

Коли закінчивсь строк контракту, складеного з Бернером і Мартинюком, торги на відкуп заїздів на нове шостиріччя з 1 квітня р. 1851 залишилися за київським міщанином Ботвиновським, що він запропонував 3010 карб. Але вже після торгів запропонували за відкуп більшу суму: купець Сніжко — 3500 карб., Бардас — 3700 карб. і жінка урядовця Григор'єва — 4000 карб. Потім усіх цих осіб було викликано для змагання, і найбільшу суму 4080 карб. запропонувала Григор'єва, за нею й залишився відкуп. Відкуп затвердив за Григор'євою міністр у внутрішніх справах, а потім Прав. Сенат, а 12 травня р. 1851-го складено з Григор'євою контракта²⁾.

За тим контрактом одкупниця зобов'язувалася влаштувати в своїх чи найнятих будинках „удобное помѣщеніє какъ для людей, такъ и для экипажей и лошадей, и притомъ имѣть въ сихъ дворахъ на оба одного рѣзника, по одному повару и по двѣ прислуги изъ женатыхъ евреевъ, перемѣна каковыхъ лицъ не иначе допускається, какъ съ вѣдома и разрѣшенія главнога мѣстнаго начальства“. На відкупницю покладено було обов'язок тримати для харчування жидів харчі й для коней фураж. Заведено таксу на страви й приміщення³⁾. Контракт обов'язував Григор'єву мати повітку, намети та стайні. Потім установлялося, що 1) Григор'єва ні в яким разі не має права приймати до себе кого-небудь з християн, а тільки самих жидів; 2) що, як тільки приїде на заїзд який-небудь жид, вона має взяти від нього тимчасовий білет, що його видав доглядач рогатки, потім сповістити поліцію про приїзд жида, не держати його, коли вже закінчиться строк білетові, й заявляти поліції про від'їзд жидів. За порушення цього останнього правила встановлювалося штраф, і тільки, коли не виплачувалася в строк відкупна сума, що її треба було вносити третинами, то контракт установляв усувати надалі від утримання заїздів⁴⁾.

Не важко було наперед передбачити, скільки вскладнень і клопоту виникне на ґрунті цього контракту. В Києві протягом року за офіційними даними того часу бувало 25—30 т. жидів; зокрема, спеціально на контрактний ярмарок над'їжджало 2—3 т. жидів. Отже, вся оця маса мусіла якось уміститися в двох, порівнюючи невеликих, заїздах. Окрім того, приїзд і перебування в Києві було обставлено такими невгодами, що заведені для цього правила ніяк не можна було виконувати, й вони були тільки джерелом наживи для доглядачів рогаток, для поліції й для одкупника, а разом з тим — джерелом

¹⁾ Справа № 1158, ч. 1, арк. 128. ²⁾ І, 40—41.

³⁾ Такса така: 20 коп. за страви 1-го сорту, 15 — другого та 10 — третього. За приміщення встановлено плату: 75 коп. узимку та 50 коп. літом. За окрему кімнату 30 к. узимку та 25 коп. улітку. За приміщення в кімнаті для двох 15 і 10 коп. У кімнаті для фурманів плату визначено по 5 коп. за добу взимку й по 3 коп. влітку.

⁴⁾ Справа № 1158, ч. 2, арк. 307—310.

безконечних конфліктів. На нещастя для київської влади в особі Григор'євої вона придбала контрагентку, що зовсім не церемонилася що-до своїх обов'язків, надзвичайно в'юнку й уперту, коли треба обстоювати свої інтереси. Окрім того, тому що контракта на одкуп затвердив сенат, що тільки він і міг його знищити, то Григор'єва відразу зрозуміла, що місцева влада, власне, нічого з нею не може зробити, і з вимогами її так що й не рахувалася. Отже, протягом шістьох років своєї оренди Григор'єва, можна сказати, не давала спокою ні київському начальству, ні жидам, що над'їжджали до Києва. Начальство просто було завалено скаргами на Григор'єву, доповідними записками самої Григор'євої, протоколами поліції й інших урядовців. Київськими заїздами й жінкою урядовця Григор'єва мало не завсіди був заклопотаний і київський ген.-губ., і міністр унутрішніх справ, ба навіть сенат. Урешті, в архіві утворилася величезна справа Григор'євої на тисячу аркушів, та ще до неї ввійшло далеко не все, що написано з приводу заїздів.

Прийнявши до свого володіння відкуп, Григор'єва влаштувала гетто в двох своїх власних будинках. Один з них був у Либедському участкові, на розі Володимирської й Кузнечної¹⁾ вул., а другий десь на Подолі поблизу Контрактового дому. Цей останній орендував раніше у Григор'євої для цього самого купець Бернер, і тому саме Григор'єва зацікавилася відкупом жидівських заїздів, бачучи користь од цього. 1-го травня р. 1851-го, як закінчився строк контрактів Бернера, в подільському будинкові змінився тільки господар, а життя одбувалося, як і раніше. А з либедським геттом вийшло інакше. Скоро-но закінчився строк контрактів, Бернер запропонував усім жидам, що в нього квартирували, негайно виїхати. Новий заїзд Григор'євої не був ще готовий для життя, і жиди, що виїхали з двору Бернера, мусли оташуватися з кінями й бричками на лузі. Але поліція не допустила цього й примусила жидів „вступити“, як писав потім пристав, у будинок Григор'євої й вони, звичайно, мусли це виконати. Цей будинок зовсім був непридатний до життя. Він, на-самперед, стояв у дуже незручному місці, його оточували піски, ями та видолинки й низько було так, що, коли траплявся навіть малий дощ, то вода бігла просто в кухню. Становище двору було таке, що, як скаржилися жиди, „ночю, проходя по дощечкамъ, можно упасть въ яму и подвергнуться увѣчью“. У самому будинкові не було ще навіть дверей, а біля будинку не було ні комор, ні наметів, ні вбиралень. Тому, напевно, через вимагання жидів одкупниці мусли перевести своїх пожильців у сусідній будинок Пакентреєрової. Але між сусідками незабаром виникла сварка через те, що Григор'єва відмовилася платити Пакентреєровій за оренду будинку. Тоді Григор'єва

¹⁾ Іноді місце будинку в документах зазначається на розі Володимирської та Жандариської вул., на Паньківщині.

почала вимагати, щоб жиди перейшли в її недобудований ще будинок, а Пакентреєрова жидів не пускала, спираючись на могутню підтримку либедського пристава Пясецького. Пакентреєрова стала навіть просто „закликать“ жидів до себе й так успішно агітувала поміж ними проти Григор'євої, що, коли раз прийшла Григор'єва й почала вимагати, щоб жиди перейшли до неї, то вони вийшли всі юрбою й закричали в один голос: „мы не хотимъ тебя знать, намъ приставъ Пясецкій позволилъ здѣсь квартировать“. Пристав Пясецький не тільки не підтримував законних прав Григор'євої, а навіть „приходивъ въ ея домъ и угрожалъ ея служителямъ высѣчь ихъ розгами и посадить въ острогъ за то, что они препятствуютъ евреямъ жить въ домѣ Пакентрейеръ“. Григор'єва при цьому заявляла, що власне пристав Пясецький стягав і плату з жидів, що квартирували в будинкові Пакентреєрової. Правда, сам Пясецький заперечував таке обвинувачення й рішуче заявляв, що „онъ далекъ отъ подобныхъ продѣлокъ такъ низкихъ и такъ странныхъ“. Пристав навіть догадувався, що за привід до такого обвинувачення могло бути те, що „онъ приглашалъ евреевъ на добровольныя пожертвованія въ пользу узниковъ, заключенныхъ въ тюремномъ замкѣ“¹⁾. Але все-таки Бібіков цьому поясненню не повірив, і пристава Пясецького, що він і раніше був на „замѣчаніи“, усунуто з посади.

Так було в либедському гетті. Що-до подільського заїзду для жидів, то звідси теж подано на Григор'єву низку скарг. Нарешті, вже 22 липня р. 1851, себ-то за два з чимось місяці після початку відкупу, було призначено ревізію жидівських заїздів, що її доручено урядовцеві для особливих доручень Афанасьєву. Афанасьєв виявив низку зловживань з боку відкупниці й адміністрації. Виявилось, що в подільському заїзді проживають двоє безбілетних жидів, і вони, виправдуючись, через що в них нема білетів, могли сказати тільки, що не встигли взяти білети „по случаю дождя“. Ревізор довів, що не виконується догляд, що за-для нього уряджено заїзди, бо Григор'єва не заявляє білетів тих жидів, котрі приїжджають до міста. Сами білети були незаконні, бо були рукописні, без номерів і без підпису поліцмайстра. Більшість таких білетів видали доглядач Куренівської рогатки Крижановський і Дніпрянської — Ледовський, причім виявилось, що в Ледовського намагалися взяти білети й ті жиди, котрі в'їжджали до міста через Глубочицю й Пріорку. Разом з тим сами жиди скаржилися, що Григор'єва бере з них надмірні ціни й дуже їх гнобить²⁾.

Діставши такі відомості, Бібіков спробував енергійними розпорядженнями відразу припинити лихо: доглядачів Куренівської та Дніпрянської рогаток, а також пристава Пясецького усунуто з посад; над ними й над Григор'євою призначено формальне слідство.

¹⁾ Справа № 1158, ч. I, 130.

²⁾ Справа № 1158, I, 10 — 11.

Але за головних винуватців визнали все-таки жидів. „Все это доказываетъ“,— писав з приводу ревізії Бібіков— „со стороны евреевъ явное и безнаказанное нарушение законовъ, изданныхъ для ограждения городскихъ жителей отъ вреднаго ихъ вліянія“. Тому Бібіков пропонував губернаторові подати „какія-либо документальныя правила относительно прїѣзда евреевъ въ Кіевъ, установленія за ними надзора и содержания постоялыхъ дворовъ“¹⁾.

Проте, з заходів Бібікова на цей раз нічого не вийшло: формальне слідство, тогочасним звичаєм, затяглося на декілька років; ніяких нових правил не заведено та й взагалі Григор'єва залишилася цілковитою господинею гетта до кінця свого відкупу.

Здобувши відкуп, Григор'єва намагалася видушити з нього все, що було можна. Насамперед, вона не рахувалася з жадним контрактом, з жадною таксою і, як завжди скаржилися на неї, брала „непомірныя“ ціни і за продукти, і за приміщення. Стягаючи з жидів гроші, вона була сувора: коли їй не хотіли платити суму, що вона їй вимагала незаконно, вона просто замикала ворота й не випускала з двору. Щоб збільшити свій прибуток, Григор'єва просто „набивала биткомъ“, як кажуть тодішні документи, і кімнати, і передпокої, і сіни. Поліцмайстер, що оглядав подільський заїзд у січні р. 1852, писав: „въ Подольскомъ дворѣ квартировало 381 человекъ и болѣе сего помѣститъ было невозможно, ибо всѣ комнаты, проходія и сѣни были набиты биткомъ, и многіе изъ евреевъ спали на полу, на столахъ и подъ столами, отчего, равно отъ сырости комнаты и нечистоты въ ней, воздухъ былъ можно сказать, даже заразительный“²⁾. Спеціальна комісія, що приблизно в той самий час одвідала подільський заїзд, занотувала таке: „въ комнатѣ № 1 кроватей 3, евреевъ 4; въ комнатѣ № 2 кроватей 12, и кромѣ того на полу имѣли ночлегъ 10 человекъ; въ комнатѣ № 7 кроватей 10, да на полу ночевало до 20 евреевъ; въ комнатѣ № 9 кроватей 9 и на полу ночевало 14 человекъ; въ прихожей комнатѣ безъ номера кроватей 4 и кромѣ того на полу ночевало 6“³⁾ і т. ин.

Утримання подільського заїзду за весь час господарювання Григор'євої було гидке. Двір було завалено так, що після дощу з нього не можна було „ни выйти, ни выѣхать“. В кімнатах не тільки не було хоч скільки-небудь путніх меблів, а часто навіть і шибок, і взагалі стояв бруд. Безконечні ревізії „внушали“ Григор'євій, щоб вона впорядкувала свій будинок, призначали їй для цього строки, брали від неї підписки, загрожували їй, але все було марно. Ось, напр., акт про стан гетта, що склав поліцмайстер Плеханов і урядовець для особливих доручень Ловде р. 1856, себ-то після п'ятирічних начальницьких „внушень“ Григор'євій: „1856 г. іюля 26 дня, вслѣдствіе жалобъ евреевъ, прїѣзжающихъ въ Кіевъ, по распо-

¹⁾ І, арк. 17.

²⁾ Ч. І, арк. 67.

³⁾ Там-же.

ряженію высшаго начальства, дѣлали мы внезапный осмотръ еврейскаго постоялаго двора, содержимаго чиновницей Григорьевой, и нашли, что всѣ вообще комнаты, занимаемая евреями какъ номерныя, такъ и другія, въ высшей степени неопрятны: на полахъ грязь, мокрота, соръ, стоятъ помойныя лохани съ нечистотой, отчего воздухъ постоянно бываетъ вредный и несносно тяжелый; въ кроватяхъ и около оныхъ, на стѣнахъ и дверяхъ множество клоповъ, а на потолкахъ и по угламъ виситъ паутина съ большими пауками; во всякой комнатѣ въ рамахъ стекла побиты по нѣсколько шибокъ; подъ кроватями и въ каждомъ углу набросаны кости, редька и огуречная шелуха, что слѣдовало бы выносить изъ комнатъ, а прислуга замѣтаеть въ означенныя мѣста, каковая нечистота происходитъ отъ небрежности содержательницы постоялыхъ дворовъ Григорьевой, какъ ясно можно усмотрѣть изъ ея отвѣтовъ, кои она давала на наши замѣчанія въ присутствіи всѣхъ и прислуги, долженствующей смотрѣть за чистотою; напр., когда замѣтили ей, что паутина и пауки, то она отвѣтила: „это такъ и должно быть, и что евреи не люди, а свиньи“, а когда замѣтили вообще о нечистотѣ и клопахъ, то она отвѣчала: „ну такъ чтожь, и во дворцѣ это можетъ быть“. Вообще весь ея разговоръ и отвѣты были грубы и дерзки. Подъ конецъ, когда нѣкоторые евреи начали отзывать о нестерпимой духотѣ, то Григорьева тутъ же при насъ начала ихъ ругать, кромѣ неприличныхъ словъ, „низкими злодѣями“ и „мошенниками“, повторяя это неоднократно. О нечистотѣ на дворѣ и кучахъ сору, гниющаго, она сказала, что дворъ ея чище всѣхъ дворовъ въ Кіевѣ и что у ней все прекрасно. Кухня состоитъ въ грязномъ и отвратительномъ видѣ, посуды луженой вовсе не имѣется, а пища готовится въ нечистотахъ, закопченныхъ глиняныхъ горшкахъ“¹⁾. Таку картину являло подільське гетто.

Проте, хоч як тісно й неможливо було в приміщеннях її будинків, а Григор'єва пильно стежила за тим, щоб усі жиди, котрі надіжджали до Київа, спинялися в неї й не жили в приватних приміщеннях. Трьом купцям жидам: Айзенбергові, Котелянському й Райхові, що мали великі скарбові підряди в Київі, Бібіков дозволив жити в приватних хатах, і цей відступ від букви закону не давав спокою Григор'євій: вона раз-у-раз нагадувала ген.-губернаторові про порушення її відкупних прав. Щоб оберегти свої інтереси та щоб виявити жидів у приватних приміщеннях, Григор'єва иноді сама робила „облавы“. Так, одного разу квартальний Ясинський „передь самымъ шабашемъ“ увечері через щось розігнав усіх жидів з заїзду²⁾. Жиди поховалися по сусідніх хуторах, на плотах, що стояли біля берега та в хатах жидівок-салдаток. Григор'єва того-ж-таки вечора пішла з трусом, і в однієї салдатки застала 14 чоловіка жи-

¹⁾ Ч. II, арк. 47.

²⁾ Ч. I, арк. 16.

дів. Але раніше, ніж вона встигла привести квартального, жиди порозбігалися. У серпні р. 1856, в будинкові Григор'євої на Подолі сталася пожежа, і будинок було попсовано так, що жити в ньому стало неможливо зовсім. Пожежа на деякий час визволила жидів із гетта, і вони почали спинятися в приватних приміщеннях. Але Григор'єва зараз-же звернулася до ген.-губернатора й почала скаржитися, що „евреи проживають помимо постоянныхъ дворовъ, что разрѣшеніе имъ самовольно даютъ полицейскіе чиновники“, і прохала ген.-губернатора послати з нею урядовця, і вона покаже всі будинки, де живуть жиди ¹⁾.

Григор'єва настійно домагалася, щоб київська влада примусила жити в гетті тих жидів, що, сплавляючи плоти та барки по Дніпру, тимчасово спинялися біля Києва. Ген.-губернатор одмовив Григор'євій. Тоді вона сама дійшла способу добувати прибутки з плотів і байдаків. Коли який-небудь жид під той час, як стояв пліт біля Києва, заходив у заїзд по довідку чи покупку, то Григор'єва вимагала з нього плати. Прикажчик Йосель Добрушин одмовився був заплатити цей податок, що завела Григор'єва. Тоді вона відібрала в нього пашпорта, і Добрушин мусів кілька днів потратити, поки виручив його, а баржа весь час простояла без пуття біля міста, бо не могла відплисти без прикажчика ²⁾.

Щоб збільшити прибуток з жидів, Григор'єва намагалася також захопити в свої руки всі жидівські кухні. Контракт покладав на неї обов'язок держати кухню для жидів, що спинялися в заїздах. Григор'єва завжди намагалася перетворити цей обов'язок у право харчувати всіх жидів, що з'являлися в місті, і пильно стежила за тим, щоб по-за її кухнями жиди ніде не брали обідів. На цьому ґрунті виникали курйози. Так, Григор'єва іноді вдиралася в приватні будинки, де жили жиди купці й забирала страви, що наготовила їх прислуга ³⁾. 20 січня р. 1854, асесор Іванов, що його призначено було для догляду за жидівськими заїздами, сповіщав ген.-губернатора, що „при посѣщеніи имъ 20 числа Подольской части, онъ увидѣлъ въ присутствіи оной нѣскольکو тарелокъ и блюдь, отобранныхъ Григорьевой отъ несшихъ оныя по улицамъ евреевъ, потому, будто, что таковыя были приготовлены не на содержимыхъ ею дворахъ и не тѣми евреями, коимъ она дала отъ себя на это дозволеніе за уплату ей акциза“ ⁴⁾. Раз-у-раз, коли підчас контрактного ярмарку київська влада давала іншим особам дозвіл на утримання жидівських їдалень, Григор'єва зчиняла галас, що порушено її права, що їй нема захисту від начальства, що вона терпить збитки, бо вже заготовила худобу ⁵⁾ й т. ин.

Гонитва за прибутками дала навіть р. 1852-го Григор'євій привід стати на захист жидів: вона звернулася до генерал-губ. з скар-

¹⁾ Ч. II, 82.

²⁾ II, 78.

³⁾ I, 531.

⁴⁾ I, 528.

⁵⁾ I, 275.

гою на те, що жидам заборонено вільний в'їзд до Київа. Бібіков, як, звичайно, дав рух цій скарзі, і губернатор мусів дати поясніння. Губернатор сказав, що скарга безпідставна й пояснив її тим, що Григор'єва, „побуждаєсь личнымъ интересомъ, явно домагается предоставленія евреямъ свободнаго и безусловнаго вѣзда въ Києвъ и перебуванія въ ономъ для увеличенія изъ постоялыхъ домовъ дохода“¹⁾. Цими заходами Григор'єва, звичайно, збільшувала свій прибуток. Але її мрією в цій справі було обернути свій одкуп заїздів просто на акциз з жидів. Декілька разів вона вдавалася до київської влади з проханням дозволити їй стягати з жидів якусь там суму й дати їм жити, де вони хотять. Р. 1852-го вона прохала Бібікова дозволити їй стягати з тих жидів, що спиняються в приватних квартирах, „хоть половину положенной по таксъ за номера на постояломъ дворѣ платы“. Потім вона прохала дозволу стягувати під час контрактів з купців 1-ої гільдії 10 коп. за добу, а з міщан 5 коп., і Губерське Правління погодилося було на це, та Бібіков цієї постанови його не затвердив²⁾. Р. 1857-го Григор'єва вже прохала дозволу стягати з купців по 1 карб., з міщан по 50 коп. і давати їм змогу жити, де хтять. „И всѣ евреи“, додавала Григор'єва, „будуть оставаться довольными и не будетъ никакого затрудненія начальству.— Во время ярмарки каждый еврей согласенъ дать такую малость, чтобы ему квартировать, гдѣ угодно. Много есть евреевъ, которые живутъ при помѣщикахъ, но таковыя ни за что не пожелаютъ жить на постоялыхъ дворахъ“³⁾. Самій Григор'євій так і не пощастило обернути відкуп заїздів на стягування акцизу з жидів. Але цікаво, що з її ідеї скористувався генерал-губ. Васильчиков і спробував здобути дозвіл на стягування акцизу з жидів на користь міста. 12 березня р. 1857-го Васильчиков звернувся до міністра внутр. справ з проханням про це. Генерал-губ. звертав увагу на те, що в Київі перебуває декілька багатих жидів-підрядників, що з своїми конторами, прикажчиками та капіталами не можуть міститися в заїздах. Далі Васильчиков зазначав, що до Київа надїжджають „весьма часто больные зажиточные евреи для пользования какъ здѣшними искусственными минеральными водами, такъ и совѣтами профессоровъ медицинскаго факультета“, і що „этихъ евреевъ по состоянію ихъ здоровья тоже трудно было бы заставить жить на постоялыхъ дворахъ, гдѣ они при большомъ стеченіи народа не могли бы имѣть необходимыхъ для нихъ удобствъ и спокойствія“. „Такъ какъ всѣ сіи евреи не участвуютъ въ доставленіи доходовъ городу, а между тѣмъ они зажиточнѣе другихъ, и по всей справедливости городъ не долженъ лишаться дохода и отъ нихъ“. Васильчиков пропонував, далі, оподаткувати цих жидів по 20 коп. з душі на добу, по 15 коп. на добу

¹⁾ Арх. Київськ. ген.-губ. 1852. Пол. ч. № 820, арк. 5.

²⁾ I, 103—108. ³⁾ II, 137.

стягувати з їх прикажчиків, а з прислуги по 10 коп.¹⁾ Яка була відповідь міністра на це прохання київського генерал-губернатора, нам невідомо.

„Жидівська справа“ в Києві загострювалася, а зловживання господарів гетта збільшувалися, звичайно, в період контрактного ярмарку. На контракти до Києва з'їжджалося 2—3 тисячі жидів. Гетто, що ледві вмещало 300 чоловіка, звичайно, не могло вмістити цих 2—3 тисячі. Отже, київська влада мусіла була з ними морочити собі голову: з одного боку, жиди були дуже бажаними відвідувачами контрактів, бо вони значною мірою утворювали торговий оборот ярмарку. Але з другого боку, ці бажані відвідувачі, за законом 1843 р., мали бути під суворим доглядом і зосереджуватися в одному місці. Як засіб перемогти ці труднощі, виникли „додаткові жидівські заїзди“, що їх влаштовували — очевидячки, обходячи закон, — на час контрактів. До р. 1851-го право заводити додаткові заїзди надавали відкупникові постійних заїздів без доплати додаткової суми. Але як почався відкуп Григор'євої, київська влада збагнула, що додаткові заїзди можуть дати й додатковий прибуток. За оренду їх призначено було суму спочатку 100 карб., а потім 300 карб. Коли Григор'євій запропонували внести цю суму, вона запротестувала. Покликуючись на те, що в контракті на відкуп жадної додаткової плати за додаткові заїзди нема, Григор'єва запитувала губернатора: „какое правительство имѣетъ право заставлять ее другой разъ платить за одно и то же?“²⁾ Але „правительство“ додержувалося свого погляду і звичайно перед кожними контрактами в листопаді або в грудні оголошувало торги на оренду додаткових заїздів, запрошуючи на торги й Григор'єву. Григор'єва згодом стала уступливіша й погоджувалася платити по 350 карб. за оренду додаткових заїздів. Але декілька разів додаткові заїзди потрапляли до інших рук: двічі їх орендувала Ніжинцева (1853 та 1854), один раз Лейман і Кучерівський (1857) і один раз впорядковувала додаткові заїзди господарським способом сама міська Дума (р. 1856). Звичайно, на контракти заготовлювали для жидів скількись будинків у Подільському та Плоському участках. Натурально, що з поширенням гетта ускладнявся й догляд за ним, що його вимагав закон. І от, для догляду мобілізували поліцію, формували ревізійні комісії й призначали якого-небудь урядовця та й доручали йому спеціальний догляд за жидівськими заїздами, зобов'язуючи про все сповіщати генерал-губернатора. Ці заходи мотивували бажанням, щоб „евреи во время контрактныхъ въ помѣщеніи на квартирахъ не могли встрѣчать препятствій ни со стороны Григорьевой, ни со стороны полици и вообще ограждены были по этому предмету отъ всякихъ злоупотреблений“³⁾. Але, звичайно, мети цієї не доходили: орендарі додат-

¹⁾ II, 266 — 267.

²⁾ I, 275.

³⁾ I, 488.

кових заїздів зовсім не цікавилися вищими міркуваннями начальства, а хотіли тільки витягти з підприємства як-найбільше прибутку. Найщиріші й найпрямолинійніші що-до цього були Лейман і Кучеревський, що взяли оренду додаткових заїздів на контракти 1857 р. Влаштувавши тільки один невеличкий заїзд, вони просто в самому приміщенні міської Думи „въ нижнемъ этажѣ предъ присутственной камерой Депутатскаго собранія“, урядили контору й збирали в ній з жидів, що надїжджали до Київа, акциз по 50 коп. з купців і по 30 коп. з міщан, і тоді дозволяли їм жити, де вони хотіли, накладаючи на білети печатку з літерами П. Л. та Г. К. За діловода в них був студент Ніколаєв, а декілька факторів ходили по вулицях і надсилали жидів до будинку Думи, щоб платили акциз. Лейман і Кучеревський, окрім того, завели продаж кошерного м'яса й влаштували в 20 домах кухні для жидів, стягнувши, звичайно, плату з кухарів і куховарок. Дальший розслід виявив, що урядовець Кагарлицький, що його призначила Дума для охорони приїжджих жидів од утисків, „вовсе не занимался такимъ наблюденіемъ — и какъ можно замѣтитъ, даже лично способствовалъ откупщикамъ въ взысканіи платы съ евреевъ“ ¹⁾. Коли р. 1856-го Дума взяла додаткові заїзди до свого завідування й доручила справу торговому депутатові Полякову, то знов-же-таки на першому плані були прибутки, а не вищі міркування начальства. Притому, прибутки ці пішли не Думі, а депутатові Полякову. Принаймні, за офіційним документом, у Думи „не осталось убѣжденія, что болѣе представленной депутатомъ Поляковымъ суммы (485 р. 50 коп.) къ нему, Полякову, изъ сего источника не поступило“ ²⁾. Полякову видано було зшиток, і в нього господарі мали записувати гроші, що належали до прибутку міста, але коли закінчилися контракти, то виявилось, що Поляков записував гроші своєю рукою і, як переконана була Дума, записував не все.

Конкуренція орендарів додаткових заїздів, загрожуючи прибуткам Григор'євої, звичайно, підносила її експлоататорську енергію, і вона виявлялася підчас контрактів на всю широчінь. Григор'єва починала тоді протестувати проти порушення її прав, апелювала до закону, виказувала конкурентів, загрожувала, що їй нічим буде платити відкупну суму. Але разом з тим вона старалася видушити з гетта як-найбільше. Саме підчас контрактів вона „биткомъ набивала“ жидами свій дім. Через те, що в додаткових заїздах можна було спинитися тільки тоді, коли в Григор'євої не було місця, то вона брала гроші за посвідку, що в її будинкові й справді немає місця. Ассесор Іванов, що підчас контрактів р. 1855 доглядав за заїздом Григор'євої, сповіщає, що він мусів поставити біля заїзду вартового „для предупрежденія вновъ приѣзжающихъ въ Києвъ евреевъ и прямо

¹⁾ Ч. II, 192 — 194.

²⁾ Ч. I, 595 — 596.

направляючихся къ постоялому двору о невѣздѣ въ оный, когда таковой уже наполненъ евреями, безъ чего она при посредствѣ своихъ служителей непременно взыщеть акцизъ" ¹⁾). Іншим разом, Григор'єва просто брала плату за дозвіл жити в приватнім приміщенні ²⁾). Іноді вона відсилала приїжджих жидів до свого либедського заїзду. Але через те, що цей заїзд був незручний тим, що був далеко од місця контрактів, і жиди не хотіли туди їхати, то Григор'єва знову брала з них плату ³⁾). Взагалі, видобувала прибутки Григор'єва надзвичайно спритно. Асесор Іванов, здається, дуже старався примусити Григор'єву виконувати контракт. „Но“, писав він в одному з своїх рапортів генерал-губернаторові, „при всемъ стараніи преградить Григорьевой стѣсненіе евреевъ излишними поборами, она все находила возможность успѣвать въ этомъ, какъ потому, что каждый почти еврей считаетъ уже отъ вкорененія этого безпорядка обязанностью своею исполнять ея требованія, другихъ же она заставляетъ къ тому служителями ея" ⁴⁾). Як Григор'євій допомагали „служителя“, з цього повідомлення не видно. Але що Григор'єва іноді вживала й фізичної сили, щоб збільшити свої прибутки, то про це просто говорять документи: р. 1856-го подружжя Григор'євих мало того, що вилаяли якогось купця Сербина, що квартирував у гетті, „постыдными словами — „мошенникъ“, „банкротъ“, „воръ“, та ще й набили його й хотіли звязати ⁵⁾).

Ці „безпорядки и злоупотребленія“, що до них приводи давав сам закон 1843 р. про приїзд жидів до Києва, звертали на себе увагу київського начальства. Генерал-губернатор Бібіков, що взагалі за всіди цікавивсь жидівською справою ⁶⁾), а так само і наступник його ки. Васильчиков, уживали всяких заходів до того, щоб завести в жидівських заїздах порядок і присилувати відкупницю виконувати контракт. Вони часто призначали ревізії, командували особливих урядовців спеціально для догляду за жидівськими заїздами, віддавали Григор'єву під суд за зловживання, скількись разів робили Губерському Правлінню пропозиції усунути Григор'єву од оренди, писали про це міністрові,—але з цього всього нічого не вийшло. Суд проволкав справу кілька років, дарма що генерал-губернатор раз-у-раз надсилав нагадування, і, кінець-кінцем присудив Григор'єву до невеликого штрафу; Губерське Правління даремно ухвалювало кілька разів постанови про зламання контракту, і ці постанови лежали в сенаті, міністр теж не давав допомоги, і тільки р. 1855-го дав генерал-губернаторові вказівку, рівну догані за те, що він дозволив оддати додаткові заїзди на контракти під завідування такої неблагонадійної особи, як Григор'єва. Р. 1856-го генерал-губернатор, скориставшись „неприличными и дерзкими“ відповідями Григор'євої одному з ре-

¹⁾ I, 525. ²⁾ I, 180. ³⁾ I, 182. ⁴⁾ I, 591. ⁵⁾ I, 591.

⁶⁾ Але він зовсім не був прихильний до жидів.

візорів, посадив її під арешт при поліції на дві доби. Але Григор'єва наробила такого галасу, написала таку слізну скаргу до сенату на те, наче-б її люто катовано, що київська влада, очевидножки, й сама рада не була, що почала цю справу. Будь-що-будь, у справах про зловживання на жидівських заїздах збереглася чернетка відповідей на здогадний запит од вищої влади про арешт Григор'євої... Так Григор'єва, аж поки закінчивсь строк її контрактів, і була розпоряджалася геттом. Постанова сенату про зламання з нею контракту прийшла тільки в листопаді р. 1857-го, коли строк контрактів давно закінчивсь. Через те сенат припинив справу про контракт, а разом з тим ставив київському начальству на увагу те, що воно неправильно передало до суду справу про безладдя в заїздах, тимчасом як треба було розв'язати її в адміністративному порядку¹⁾.

4 лютого р. 1857-го на торгах на нове триріччя заїзди для жидів здано в одкуп купцеві Михайлову за 5500 карб. річно. Але за відомостями, що зібрав генер.-губ., виявилось, що Михайлова не можна вважати за благонадійного ні з фінансового, ні з морального боку, і тому торг не було затверджено. Тоді за претендента на відкуп київського гетта став житомирський 3-ої гільдії купець Григорій Леопсон. Удаючи з себе людину, що „имѣть близкія сношенія съ євреями высшаго круга, Леопсонъ предлагалъ устроить постоялыє дворы“ як-найкраще, щоб жиди мали тут пристойні догоди й не мали приводу турбувати начальство своїми скаргами на невидоди. Леопсон при цьому підніс суму відкупу до 5600 карб., і відкуп на нове триріччя залишився за ним²⁾.

Отже, гетто з 1 травня р. 1857 перейшло до нового господаря. Але ідея окремих заїздів для жидів, що завдала стільки клопоту київській владі до цього часу, так здискредитувала себе в очах начальства, що воно, здається, й само роздумувало про скасування гетта. Мабуть, саме тому в контракт з Леопсоном, за пропозицією Васильчікова, внесено було пункта, що передбачав закриття заїздів і позбавляв при цьому орендаря права позиватися за втрати. Справу про додаткові заїзди на час контрактів розв'язано тепер було так, що зобов'язано одкупника влаштовувати їх. Нарешті, київське начальство, що йому надокучила тяганина з Григор'євою, на цей раз бажало гарантувати себе від усяких несподіванок самим контрактом і тому вставило пункта, що, коли орендар порушуватиме правила, Губерське Правління може усунути його „безъ всякаго судебного разбирательства“³⁾.

¹⁾ II, 312. Київська влада, зазнавши невдачі на справі з заїздами, гадала зловити Григор'єву на иншому. Виявилось, що Григор'єва за служників держала селян-кріпаків і склала на них контракт з Стокаленковою, опікункою малих дітей, — власників селян. Ч. II, 248 — 250.

²⁾ Ч. II, 256 — 263.

³⁾ Справа Київськ. Губ. Правл. № 49983(736), арк. 215—222.

З документів не видно, куди саме перемістилося гетто за Леопсона. Але ясно видно, що з зміною одкупника порядки гетта й способи експлоатації не змінилися. Як і Григор'єва, Леопсон за тісністю в будинкові розмістив жидів „и въ комнатѣ, и на дворѣ“, а крім того стягував з них акциз за дозвіл жити в приватних приміщеннях¹⁾. Він так само став вимагати пені на свою користь з тих небагатьох жидів, котрі жили в приватних будинках. Словом, повторювалася історія з Григор'євою. Але це тяглося не довго. Саме життя скасувало гетто. Для всіх було ясно, що трицятьтисячну масу жидів, що приїжджають до Києва, не можна зачинити в двох будинках і зв'язати тими правилами про в'їзд, що їх видано за Бібікова. Київська влада потроху ставала байдужа до ідеї гетта й уже р. 1857-го скасувала рогатки й прописку в них жидівських білетів. Р. 1859-го київські заїзди закрито зовсім²⁾. А р. 1882-го затверджено думку Державної Ради, що нею значно поширено було право на перебування жидів у Києві й тим самим скасовано жидівські заїзди³⁾. Але остаточно київське гетто не зникло: замість двох заїздів жидівську людність зосереджено в певних районах міста.

¹⁾ Справа Арх. Київ. Генер.-губ. 1851 р. № 1158, ч. II, 292, 296.

²⁾ II, 396.

³⁾ Леванда, Сборникъ законовъ и положеній, касающихся евреевъ, стор. 975—976.